

Juutide tagakiusamine Eestis 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses

Olev Liivik

Ingliskeelne tekst avaldatud raamatus:

Estonia since 1944 : Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity

Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, 2009, ll. 405-414

Üleliiduline taust

II maailmasõja järgset Stalini valitsemise aega USSRis iseloomustab riiklik antisemitism. Kõige rohkem kannatasid juudi intelligentsi esindajad, tehnokraadid ja mõned juhtivad kommunistid. Juutide tagakiusamine ei olnud Venemaal sugugi uus nähtus ning selle juured ulatusid juba Vene impeeriumi aegadesse, kui juutidele kehtestati piiranguid elukoha valikul (nn *черта оседлости*, inglise keeles pale). Juudi asustus oli kontsentreeritud Ukrainasse, kus 1939. a elas umbes pool USSRi juutidest,¹ ja Valgevenes. Suuremateks juudi keskusteks olid ka Moskva ja Leningrad, kuhu 1940. aastate lõpul ja 1950. aastate algul suunati juudivaenuliku poliitika teravik. Kõrvuti riikliku antisemitismiga oli USSRis igapäevane ka olmeantisemitism, mis pärines samuti Vene impeeriumi ajast. Kõige rohkem oli see iseloomulik venelastele, ukrainlastele ja poolakatele. Seda süvendas II maailmasõja järgne viletsus. Ukrainas, kus juudid mängisid ühiskonnas olulist rolli, kardeti, et juutidele tagastatakse neile varem kuulunud majad ning töökohad.²

Juutide represseerimise ja nende olukorra kohta hilisstalinismi aastatel on ilmunud hulgaliselt uurimusi nii Läänes kui ka Venemaal.³ Kõige suuremat tähelepanu on pälvinud uurijate hulgas Juudi Antifašistliku Komitee tegevus, selle likvideerimine ning juutide represseerimine.⁴ Juudi Antifašistliku Komitee tegevuse kohta on ilmunud ka dokumendipublikatsioon.

¹ 1939. aastal elas NSV Liidus 3 miljonit juuti, neist pooled Ukrainas. – Katrin Boeckh, *Stalinismus in der Ukraine. Die Rekonstruktion des sowjetischen Systems nach dem Zweiten Weltkrieg*, Wiesbaden, 2007, p. 399.

² Benjamin Pinkus; Jonathan Frankel, *The soviet Government and the Jews 1948–1967. a documented study*, Cambridge 1984, p. 85.

³ Mõned tähtsamad tööd alates 1990. aastest: Arkadi Vaksberg, *Stalin against the Jews*, New York, 1994; Г. В. Костырченко, *В плену у красного фараона. Политические преследования евреев в СССР в последнее сталинское десятилетие* (Punase vaarao vangistuses. Juutide poliitiline jälitamine Nõukogude Liidus viimasele stalinlikul aastakümnel), Moscow, 1994; *Der Spätstalinismus und die "jüdische Frage": Zur antisemitischen Wendung des Kommunismus*, Hrsg. von Leonid Luks und Donal O'Sullivan, Köln-Weimar-Wien, 1998; Л.Люкс, *Еврейский вопрос в политике Сталина* (Juudiküsimus Stalini poliitikas), – *Вопросы истории*, 1999, No 7, pp. 41-59. Г. В. Костырченко, *Тайная политика Сталина: Власть и антисемитизм* (Stalini salapolitika : võim ja antisemitism). Москва, 2001;

⁴ Shimon Redlich, *Propaganda and Nationalism in Wartime Russia: The Jewish Antifascist Committee in the USSR, 1941-1948*, Boulder 1982; Arno Lustiger, *Rotbuch: Stalin und die Juden. Die tragische Geschichte des Jüdischen Antifaschistischen Komitees und der sowjetischen Juden*. Berlin, 1998; *Еврейский антифашистский комитет. 1941-1948. Документированная история* (Juudi Antifašistlik Komitee. 1941–1948. Dokumenteeritud ajalugu). Под ред. Ш. Редлиха и Г.В. Костырченко, Москва, 1996.

Sõjajärgse riikliku antisemitismi põhjenduseks tuuakse ühelt poolt Stalini enda antisemitism, mis pärines noorusaastatest, kui tal oli konflikte hilisemate USSRi liidrite Lev Kamenevi ja Jakov Sverdloviga ning hiljem võitluses võimu pärast, kui tema rivaalideks olid juudid eesotsas Lev Trotskiga.⁵ Olulisemat rolli etendas välispoliitika. II maailmasõja ajal ajas NSV Liidu juhtkond peamiselt pragmaatilistel kaalutlustel juudisõbralikku poliitikat. See on seletatav liitlaskoostööga sõjas Saksamaa vastu. Näiteks loodi 1941. a. propagandistlikel eesmärkidel Juudi Antifašistlik Komitee, millega taotleti eeskätt Ameerika Ühendriikide juutide toetust.⁶ Pärast II maailmasõda oli USSRi poliitika juutide suhtes ambivalentne. Aktiivselt toetati juudiriigi rajamist Palestiinas, et nõrgendada Suurbritannia positsiooni Lähis-Idas, ning pärast Iisraeli riigi rajamist 1948. a toetati seda lootuses aidata võimule pahempoolsed jõud, mis vastanduksid läänemeelsetele araablastele.⁷ Kuid esimesed antisemitismi märgid USSRi sisepoliitikas olid märgata juba II maailmasõja lõpul. Jelena Zubkova nimetab ühe esimese aktsioonina Nõukogude Informatsioonibüroo (Sovinformburo) juhtumit.⁸ Nimelt sattus Sovinformburo ja selle esimees Solomon Losowski 1946. a tugeva kriitika alla väidetavate puuduste pärast kaadripoliitikas. Puudusena nimetati muuhulgas ka “lubamatut juutide kontsentratsiooni”, mille tulemusena hakati juutidest töötajaid vallandama.⁹

Antisemiitliku kampaania pöördepunktiks oli 1948. a, kui algas juutide arreteerimine, suleti Juudi Antifašistlik Komitee ning algas ideoloogiline võitlus kosmopolitismi, Lääne mõjude, formalismi, antipoliitilisuse jt nõukogudevaenulike ideoloogiate ja mõtteviiside vastu. See oli selgelt juudivastane, kuid Eestis, Lätis, Leedus, Valgevenes ja Ukrainas oli suunatud ka rahvuskultuuride ja -intelligentsi vastu.¹⁰ Oluliseks tõukeks oli Iisraeli riigi rajamine, mis tugevdas kogu maailma juutlust, kaasaarvatud USSRis.¹¹ Juutide võimaliku eneseteadvuse tõusu vastu oli USSRi juhtkond sihikindlalt võidelnud. Katrin Boeckh on rõhutanud, et USSRi valitsus ei informeerinud oma elanikke holokaustist ning püüdis igal võimalusel USSRi juutide holokausti teemat avalikkuses vältida. Boeckh oletab, et “varjamise poliitika” eesmärgiks oli ühelt poolt hoida juute sattumast avaliku arvamuse tähelepanu alla ning teiselt poolt takistada mittejuudi elanikkonna hulgas sümpaatiat tekkimist juutide vastu seoses holokaustiga.¹² Selle asemel püüti hoopis süvendada antisemitismi. Poliitilisi kohtuprotsesse ja “vandenõusid” valgustas ajakirjandus, püüti näidata, et eksisteerivat “sionistlik vandenõu”. Antisemiitlike kampaaniate märksõnadeks said “juudi natsionalism” ja “sionism”, mis kordus kõigis 1940. aastate II poolel ja 1950. aastate algul korraldatud suuremates ja väiksemates “süüasjades”. Jelena Zubkova on loetlenud kahe suurema “süüasja” – Juudi Antifašistliku Komitee (1948–1952) ja “valges kitlis mõrvarite” ehk nn “terroristliku arstide grupi” (1952–1953) kõrval 70 väiksemat “süüasja”.¹³

⁵ A. Vaksberg, *Stalin against the Jews*, pp. 17-19.

⁶ K. Boeckh, *Stalinismus in der Ukraine. Die Rekonstruktion des sowjetischen Systems nach dem Zweiten Weltkrieg*, pp. 400ff.

⁷ *Ibid*, p. 398.

⁸ Jelena Subkova, *Kaderpolitik und Säuberungen in der KPdSU (1945-1953)*. – H. Weber, U. Mähler (Hrsg.). *Terror. Stalinistische Parteisäuberungen 1936-1953*. Paderborn, München, Wien, Zürich 1998, pp. 225-230.

⁹ *Ibid*, p. 226.

¹⁰ Eestis “koodanlike natsionalistide” vastane kampaania - vt raport: O. Liivik, *Kommunistide ideoloogiline vaenlane “Koodanlik natsionalism” ja repressioonid Eestis*.

¹¹ Vt Jelena Zubkova: J. Subkova, *Kaderpolitik und Säuberungen in der KPdSU (1945-1953)*, pp. 227ff.

¹² K. Boeckh, *Stalinismus in der Ukraine. Die Rekonstruktion des sowjetischen Systems nach dem Zweiten Weltkrieg*, p. 405.

¹³ J. Subkova, *Kaderpolitik und Säuberungen in der KPdSU (1945-1953)*, p. 228.

Alates 1949. a algasid kaadripuhastused ministeeriumites, tööstuses, teadusasutustes, ajalehtede ja ajakirjade toimetustes. Kõik juhtival kohal olnud juudid vallandati, kuigi rahvuslik kuuluvus ei olnud kunagi formaalne tagandamise põhjus. Ettekäändeks olid pigem sugulussidemed välismaal, okupeeritud territooriumil viibimine sõja ajal või töökohustuste täitmatajätmine.¹⁴ Ometi leidub dokumente, kus peegeldub selgesti puhastuste rahvuslik printsiip. 11. juulil 1951 ilmus Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee (edaspidi CPSU CC) salajane kiri “Ebasoodsast olukorrast USSR MGB-s”, mille tulemusena vahistati MGB aparadi juutidest ohvitseri ja ametnikke kui “sionistlikke vandenõulasi”.¹⁵ CPSU CC sekretariaadi 3. veebruari 1948. a otsusel saadeti laiali juudi kirjanike ühendus ja suleti juudikeelne almanahh.¹⁶

Pärast II maailmasõda valitses antisemitism ka mitmes USSRi satelliitriigis, kus oli arvestatav juudi kogukond. USSRi suunistel arreteeriti 1940. a-te lõpul ja 1950. a-te algul mitme Ida-Euroopa riigi juhtkonda kuulunud juudid, kelle üle peeti ajakirjanduse kõrgendatud tähelepanu all näidiskohtuprotsessid.¹⁷

Eesti ja Baltikumi kontekst

Juutide positsioon Eestis erines oluliselt USSRi suurlinnadest, Ukrainast ja Valgevenest. Juutide osakaal Eesti rahvastikust oli ainult 0,4–0,5%. Kui 1939. a elas Eestis üle 4400 juudi, siis pärast sõda nende arv pisut kasvas, tõustes 1959. a 5400 inimeseni.¹⁸ Juutide koosseis oli heterogeene, sest Saksa okupatsiooni eest USSRi evakueerunute kõrval, kes pöördusid kodumaale tagasi, saabus Eestisse arvukalt juute mujalt USSRist. Tagasipöördunute arvu on hinnatud 1500-le.¹⁹ Erinevalt aktiivsest Eesti Vabariigi aegsest kultuurielust, kui juutidel oli oma kultuuriautoomia,²⁰ ei tegutsenud sõjajärgsetel aastatel Eestis juutide kultuuriühendusi ning piiratud oli ka religioosne tegevus.

Antisemitismi sõjajärgsetel aastatel Eestis põhjalikumalt käsitletud ei ole. Lühidalt on elanikkonna meeleolusid seoses arstide vandenõuga kajastanud ühes artiklits Olaf Kuuli.²¹ Samuti vaadeldakse suhtumist juutidesse seoses arstide vandenõuga (“Doctors Plot”) ühes Tartu Ülikooli bakalaureusetöös.²² Rohkem kajastamist on leidnud juutide olukord Lätis²³ ja

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid, pp. 228ff

¹⁶ Р. Г. Пихоя, Советский Союз: История власти 1945–1991 (Nõukogude Liit : võimu ajalugu 1945–1991), Москва, 1998, p. 75.

¹⁷ Kohtuprotsesse juutide üle peeti samal ajal ka Tšehhoslovakkias, Ungaris, Poolas ja Rumeenias. – Vt: Georg Hermann Hodos, *Schauprozesse. Stalinistische Säuberungen in Osteuropa 1948–1954*, Berlin 2001.

¹⁸ Eesti A&O, Tallinn, 1993, p. 96.

¹⁹ Emanuel Nodel, *Life and Death of Estonian Jewry*, (Held on at the 3rd Conference on Baltic Studies on May 11–14, 1972 at the University of Toronto) – <http://eja.pri.ee/history/Nodel.pdf> (14.10.2008)

²⁰ Juutide kultuuriautoomia kohta loe: Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis 1918–1940 : dokumente ja materjale, koostanud Anni Matsulevitš, Tallinn, 1999.

²¹ Olaf Kuuli, 1953. aasta EKP materjale sirvides, – Tuna 2001, nr 2, pp 90-94.

²² Triin Soonsein, *Rahva meeleolud Eestis 1953. aastal*, Bakalaureusetöö, juhendaja Tõnu Tannberg, Tartu, 2003, Käsikiri TÜ Ajaloo ja Arheoloogia Instituudis.

²³ Irēne Šneidre, *Political Trial against Jews In Latvia (1944–1952)*, – Holokausta izpetes problemas Latvija : starptautiskas konferences referati 2000. gada 16.–17. oktobris, Riga un petijumi par Holokaustu Latvija = The issues of the Holocaust research in Latvia : reports of an Interantional Conference 16–17 october 2000, Riga 2001, pp. 328–349; Leo Dribius; Armands Gūtmanis; Margers Vestermanis, *Latvia's Jewish Community: History, Tragedy, Revival*, Riga, 2001, pp. 64–65.

Leedus.²⁴ Lätis oli pärast II maailmasõda ca 30 000 juuti,²⁵ mida oli tunduvalt rohkem kui Leedus²⁶ ja Eestis. Seetõttu veidi juutidevastastest repressioonidest Lätis.

Poliitilisi kohtuprotsesse (Political Trials) vaadeldud Irēne Šneidre väidab, et repressioonid juutide vastu toimusid nagu ka lätlaste vastu mitte rahvuse, vaid klassikriteeriumi alusel.²⁷

1947. a. alanud antisemiitlik kampaania avaldus “juudi kodanliku natsionalismi” vastase võitlusena (took a shape of a struggle against Jewish bourgeois nationalists). Juutidevastased repressioonid aastatel 1944–1952 jaotab Šneidre kolmeks:

- 1) holokausti üle elanud juutide vastu, keda süüdistati koostöös Hitleri Saksamaa repressiivorganitega;
- 2) haritlaste vastu, kes elasid enne sõda Läti Vabariigis ja osalesid juudi ühiskondlikus elus ning kuulusid erakondadesse ning kultuuriorganisatsioonidesse;
- 3) juudid, kes olid II maailmasõja järel taastatud juudi koguduse liikmed.

Lätis arreteeriti juute juba 1940. aastate keskel. 1946. a vahistati juutide Palestiinasse emigreerumist koordineerinud juudid. Selleks ajaks oli mõnesajal juudil õnnestunud Lätist lahkuda. Juudi haritlaste arreteerimised algasid Lätis 1949. a. Oluliseks tähiseks oli 1953. a algus, kui Moskvast “paljastati” nn arstide vandenõu.²⁸ Ka Leedus arreteeriti juute juba 1940. a-te keskel. Kuni 1948. a arreteeriti sionistliku tegevuse tõttu ligi 200 juuti.²⁹ Antisemitismi tugevnemise ajal aastatel 1949–1953 langesid tagakiusamise ohvriteks peamiselt juudi haritlased, kes olid kuulunud Leedu Vabariigi ajal ühiskondlikesse organisatsioonidesse. Peale selle langesid repressioonide ohvriks välismaal elanud ja õppinud ja välismaal sugulasi omavad juudid, kuid samuti endised ettevõtjad. Tagakiusamisest ei pääsenud ka partei- ja riigiaparaadis juhtivatel kohtadel töötanud juudid, keda oli nii Lätis kui Leedus.

Analoogselt lõunanaabritega võib juutide tagakiusamist ja riiklikku antisemitismi avaldumisvormi leida partei sõjajärgses kaadripoliitikas Eestis. Vaatamata sellele, et juudid ei kuulunud ESSRi juhtkonda, oli nende osakaal kommunistlikus parteis võrreldes osakaaluga elanikkonnas tunduvalt suurem. 1945. a olid 2409 ECP-s arvel olnud kommunistist 69 juudid. Koos partei liikmete arvu kasvuga kasvas ka juutide arv, mis oli pidevalt ligi 3%. Näiteks 1950. a oli ECP-s 17 639-st liikmest 510 juudid. 1950. a algul juutide arvu kasv parteis pidurdus. 1954. a algul oli ECP liikmeskonnas 573 juudi kommunisti (ECP-s oli samal ajal 21 229 liiget).³⁰

Kaadripuhastuste ja repressioonide ohvriks langesid siiski peamiselt Eesti Vabariigis tegutsenud ja üles kasvanud juudid, keda isiklikult või kelle sugulasi seostati sionistliku tegevusega. Teiseks oluliseks süüdistuseks oli äritegevus Eesti Vabariigis. Enamasti täiendas sionistlikke süüdistusi aktsiate, ettevõtte või kinnisvara omamine. Nagu Lätis, arreteeriti ka

²⁴ Vytautas Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 : Sovietų Sąjungos politinių struktūrų, vietinių jų padalinių bei kolaborantų vaidmuo vykdant nusikaltimus 1944-1953 M.* II Tomas: Istorinė studija ir faksimilinių dokumentų rinkinys = *The crimes of the communist regime in Lithuania in 1944–1953 : the role of the political bodies, their local subdivisions and collaborationists of the Soviet Union in committing crimes in 1944–1953: Volume 2. A historical study and a set of documents in facsimile*, Vilnius, 2003, pp. 63–67.

²⁵ 1959. a. rahvaloenduse andmetel 36 592.

²⁶ Leedus elas 1946. a. ca 10 000 juuti.

²⁷ Irēne Šneidre, *Political Trial against Jews In Latvia (1944-1952)*, p. 64.

²⁸ L.Dribius; A. Gūtmanis; M. Vestermanis, *Latvia's Jewish Community*, p. 64.

²⁹ V.Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944-1953*, pp. 63–67.

³⁰ *Коммунистическая Партия Эстонии в цифрах 1920–1980 : Сборник статистических данных (Estonian Communist Party in Numbers 1920–1980 : Collection of Statistical Data)*, Tallinn, 1983, pp. 108 ff.

Eestis Saksa okupatsiooni üle elanud juute ja süüdistati neid koostöös sakslastega. Näiteks arreteeriti 12. novembril 1944 kaks juudi naist, kes vabastati küll juba 1945. a veebruaris.³¹

Aisenstadtide juhtum³²

Aisenstadtide perekonnas avaldusid vastuolud, mis iseloomustasid mitut Eesti Vabariigis elanud juudi perekonda. Nimelt oli Hirš Aisenstadt³³ Eesti Vabariigis väljapaistev ühiskonnaja äritegelane. Ta oli 15 aastat Juudi Kulturomavalitsuse esimees, oli Ameerika Ühendriikide kapitaliga aktsiaseltsi “Eesti Petrool” direktor ning “Shelli” esinduse konsultant.³⁴ Juutide eluolust Tallinnas kirjutanud Pekka Erelt on väitnud, et Aisenstadt oli Eesti Vabariigile oluline maksumaksja, sest ta maksis aastas 3000–4000-krooni tulumaksu.³⁵ Ent tema pojast Leo Aisenstadtist sirgus kommunist, kes illegaalse Eestimaa Kommunistliku Partei (edaspidi ECP) liikmena ei tunnustanud riiki, kus ta kasvas. Leo Aisenstadt astus 1936. a ECP liikmeks ja oli ühtlasi Eesti juutide vasakpoolse ühenduse “Licht” liige.³⁶ Leo Aisenstadt lõpetas Baseli ülikooli majanduse alal. Oma eluloos ECP-le kirjutas Aisenstadt, et Šveitsis elades pöördus ta sionistlikust liikumisest marksismi poole.³⁷ Tõenäoliselt toimus Aisenstadti “pöördumine” natsliku Saksamaa antisemitismi tõttu, mida ta koges oma õpingutel ja reisidel Kesk-Euroopas. Kindlasti mõjutas teda ka tutvusringkond. Otseseid andmeid tema värbamise kohta Nõukogude välisluure poolt ei ole.³⁸

Kuupalju isa ja poeg Aisenstadtid üksteisest ka maailmavaateliselt ei erinenud, tundub, et Saksamaa suunalt kasvav hädaoht juutidele lähendas juudi riigi ja kultuuri eest võitlejaid ning kommuniste. Sellele aitas kaasa stalinliku USSRI rahvuspoliitika, mis mobiliseeris 1939–1940 hõivatud aladel eelkõige vähemusrahvuste esindajaid, kellel oli varasem sümpaatia USSRI vastu. USSRI võimu Eestis, nagu ka mujal 1939–1940 okupeeritud ja annekteeritud aladel, toetasid paljud kohalikud juudid.³⁹ Ühelt poolt avaldus see uue võimu teenistusesse astujates nii majanduse, parteideoloogia kui ka administratiivaparaadis, mille tõttu olevat eestlaate hulgas Anton Weiss-Wendi hinnangul levinud negatiivsed hoiakud juutide suhtes.⁴⁰ Ent juudide hulgas leidis neidki, kes avaldasid oma sümpaatiat lausa demonstriativselt. Nimelt olevat mõned juudid 1940. a suvel Lätis tervitanud Punaarmee tankiste “ülevoolavate suudlustega”.⁴¹ Erandiks ei olnud ka Eesti. Okupatsioonivõimuga asus koostööle Eesti Vabariigis loodud Juudi Kulturomavalitsus, mis likvideeriti 1940. a juulis. 29. juuli 1940. a “Rahva Hää” kirjutas Juudi Kulturomavalitsuse viimasest koosolekust, kus suleti juutide

³¹ Nõukogude okupatsioonivõimu poliitilised arreteerimised Eestis. Kõide 2. Koostanud Leo Õispuu, Tallinn, 1998, pp. 63.

³² ristviide Olev Liivik, Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee VIII pleenum 1950. aastal ja „Eesti süüasi“ 1949–1952.

³³ Kasutatud veel saksakeelset nimekuju „Eisenstadt“

³⁴ Girš Eisenstadti uurimistoimik, – ERAF 130SM- 1 -1406.

³⁵ Pekka Erelt, Juutide Tallinn, – Eesti Ekspress, 25. jaanuar 2005.

³⁶ Estonia 1940–1945 : Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity, Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, Tallinn, 2006, p. 1130.

³⁷ Leo Aisenstadti personaalküsimuse toimik, ERAF 1-7-126, pp. 8ff.

³⁸ Kuigi sellele võivad viidata tema partei liikmeks soovitajate nimed. Vt allpool.

³⁹ Vt Dov Levin, Baltic Jews under the Soviets 1940-1946, Jerusalem, 1994; Dov Levin, The lesser of Two Evils, Jerusalem, 1995.

⁴⁰ Vt Anton Weiss-Wendt, The Soviet Occupation of Estonia in 1940–41 and the Jews . – Holocaust Genocide Studies, 1998, 12, pp. 308-325.

⁴¹ D.Levin, The lesser of Two Evils, Jerusalem, 1995, p. 36.

kulturomavalitsus ning lõpetati koosolek “Internatsionaali” lauldes. Varasemat kultuurautonomiat iseloomustati sealjuures “vihatusena”, mis olevat sionistliku liikumise kaudu rõhunud juudi rahvuslikku kultuuri.⁴²

Eriti levis nõukogudemeelsus noorema põlvkonna vasakpoolsete vaadetega juutide hulgas, nende seas Leo Aisenstadt, kes koos kaaslastega rebis 21. juunil 1940 Pika Hermannini tornist maha Eesti Vabariigi riigilipu.⁴³ Leo Aisenstadtist ei saanud siiski esimese järgu kommunisti. Enne sõja algust Saksamaa ja USSRi vahel jõudis ta olla ajalehe “Trudovoi putj” toimetaja ning ESSRi rahanduse rahvakomissari asetäitja. Ent tema positsioon võis päästa repressioonidest Hirš Aisenstadt, kes oli insener “Glavneftesbõtis”.⁴⁴ Tegevuse tõttu Eesti Vabariigis tegevuse tõttu oleks ta pidanud kuuluma esimeste seas repressioonide juutide hulka –1941. a juunis küüditati koos teistega Siberisse ka ca 400 Eesti juuti, mis moodustas ligi 10% Eesti juudi kogukonnast.⁴⁵

Sõja alguses õnnestus mõlemal Aisenstadtil Eestist evakueeruda. Noorem jätkas parteilist karjääri ja vanem oli ka USSRi tagalas insener. Pärast Eestisse tagasipöördumist jätkas Leo Aisenstadt ideoloogiatööl, töötas “Rahva Hääles” ja kinnitati 1947. a ajakirja “Eesti Bolševik” toimetajaks. Hirš Aisenstadt töötas pärast sõda “Glavneftesbõtis” ja sai alates 1946. a vanaduspensioni.

Repressioonid Aisenstadtide vastu algasid 1949. a ja on seostatavad juutide vaenamisega USSRis. Nagu omane stalinlikule USSRile omane, oli ka seekord asja menetlemise formaalseks ajendiks kaebekiri Leo Aisenstadt kohtu, mille autoriks oli Oskar Sepre.⁴⁶ Seal juhiti tähelepanu Leo Aisenstadt isa tegevusele Eesti Vabariigis ning väideti, et Leo Aisenstadt oli oma ankeetandmetes isa seisuseks kirjutanud “teenistuja” “kapitalisti” asemel, kes ta tegelikult oli. Lisaks oli Sepre välja selgitanud, et Leo Aisenstadt lubas oma isal kirjutada ajakirja “Eesti Bolševik” artikleid, mille initsieeris ise ja maksis endale selle eest honorari. Peale selle toodi välja Leo Aisenstadt abikaasa, kirjanik Leida Kibuvitsa ebasobiv elulooline taust.⁴⁷ Leo Aisenstadt küsimus oli päevakorras ECP CC büroo 29. juuni 1949. a istungil Asja arutamisele kutsuti ka Leo Aisenstadt. Bürool kõlasid neli põhilist süüdistuspunkti, mis olid järgmised:

- 1) isa suurettevõtja,
- 2) tuntud sionistlik tegelane,
- 3) lubas isal kirjutada artikleid “Eesti Bolševikku”,
- 4) sotsiaalse päritolu varjamine.

⁴² “Juudi kulturomavalitsus likvideerub. Juudi kultuurnõukogu viimane istung lõppes internatsionaaliga”, Rahva Hääle 29. juuli 1940.

⁴³ Peeter Kaasik, Meelis Maripuu, Toomas Hiio, *21 June 1940 in Tallinn and Elsewhere in Estonia* in *Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, Tallinn, 2006, p. 53.

⁴⁴ Girš Eisenstadt uurimistoimik, *Eesti Riigiarhiivi Filiaal* (Department of Estonian State Archives, hereinafter ERAF) 130SM-1-1406.

⁴⁵ Meelis Maripuu, *Execution of Estonian Jews in Local Detention Institutions in 1941–1942* in *Estonia 1940–1945*, p. 651.

⁴⁶ Kahjuks ei ole seni leitud 1948. aastani ESSR Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjana tegutsenud Sepre kirja ennast. Leo Aisenstadt toimikus on Sepre märkusi Aisenstadt kohtu refereeritud viimase vallandamisel “Eesti Bolševiku” toimetaja kohalt, vt.: ERAF 1-7-126, p. 3.

⁴⁷ Leida Kibuvitsa endine mees oli “Omakaitse” ohvitser. Leida Kibuvitsa süüdistati selles, et ta avaldas Saksa okupatsiooni ajal nõukogudevaenulikke kirjutusi ja luuletusi; ERAF 1-7-126, p. 3.

Viimane paistis olevat büroo liikmete jaoks kõige kaalukam eksimus, sest “kapitalistliku” päritoluga inimesel polnud “klassivõdrana” parteis kohta. Samas on oluline rõhutada, et koosoleku sõnavõttudes ei avaldunud antisemitism. Seda, et Aisenstadti oli juut, ei mainitud üldse. Tollane Valgamaa parteikomitee I sekretär Aleksei Ovsjannikov lausa tunnustas tema panust kommunistlikus põrandaaluses liikumises sionistliku liikumise sees.⁴⁸ ECP CC sekretär propaganda ja agitatsiooni alal Ivan Käbin rõhutas, et keskkomitee liikmetele oli Aisenstadti päritolu teada, kuid rohkem hinnati tema põrandaalust tegevust. Arutelude tulemusel langetati otsus Aisenstadti vabastamise kohta “Eesti Bolševiku” toimetaja kohalt, mida motiveeriti sotsiaalse päritolu ja oma isa varasema tegevuse varjamise ning poliitilise usalduse kaotamisega eraelulistel põhjustel. ECP CC juures asuv Parteikolleegium pidi täiendavalt kontrollima tema varasemat tegevust põrandalusel tööl Eesti Vabariigis.⁴⁹ See oli ainult ajapikenduseks. Kuu aega hiljem, 30. juulil 1949 heideti Aisenstadt parteist välja partei petmise eest, sidemete pärast “võõraste elementidega” ja oma isa, “sionistliku liikumise tegelase” kasutamise eest ajakirja kaastöölisena.⁵⁰ 6. detsembril 1949 algatas ESSR Prokuratuuri tähtsamate asjade uurija Sõrmus kriminaalasja Aisenstadti suhtes Vene NFSV KrK 109 tunnustel.⁵¹ Hoolimata sellest, et kriminaalasi algatati “ametiseisundi kuritarvitamise” tõttu, on kohtutoimikus ka mõned Hirš Aisenstadti puudutavad materjalid – uurimisorganeid huvitas, mitu artiklit kirjutas Hirš Aisenstadt ajakirjale “Eesti Bolševik”, mis avaldati Leo Aisenstadti nime all. Vanem Aisenstadt tunnistas üles ainult ühe kirjutise pealkirjaga “Võitlus õli pärast”, kuna ülejäänud olevat ta kirjutanud pojaga kahekesi.⁵²

4. veebruaril 1950 langetas ESSR Ülemkohtu Kriminaalasjade Kolleegium kohtuotsuse.⁵³ Leo Aisenstadt arreteeriti kohtusaalis seoses Vene NFSV KrK paragrahvi 109 järgi “ametiseisundi kuritarvitamises” süüdimõistmisega ja mõisteti 8-ks aastaks paranduslike tööde laagrisse ühes õiguste äravõtmisega 3-ks aastaks. Hirš Aisenstadti kaastööd ajakirjale otsuses ei mainitud. Kohtuotsus motiveeris tema süü honoraride maksmisena toimetuse koosseisulistele ja mittekoosseisulistele töötajatele fiktiivsete tõlketööde eest ajal, kui ta oli “Eesti Bolševiku” toimetaja. Honorare ei makstud töötajatele välja, vaid koguti kokku ja moodustati toimetuse jooksvate majanduskulude katteks “must kassa”.⁵⁴ Teiseks süüliseks episoodiks oli juudi Josif Markovitši honoreerimine artiklite redigeerimise eest, mis kuulus tema tööülesannete hulka. Aisenstadt tunnistas ennast süüdi ainult finantsdistsipliini rikkumises seoses “musta kassaga”. 40 aastat hiljem, kohtuotsuse ülevaatamisel 1990. a, selgus, et kohus ei võtnud tunnistusi honorari saanud isikutelt ega tegelenud piisavalt tõendite analüüsimisega.⁵⁵

Arvestades karistusi, mis määrati Eesti valitsuse liikmetele, keda süüdistati “kodanlikus natsionalismis” 1950. a-te algul, oli Aisenstadti karistus suhteliselt leebe. Ent sellega tema leebem kohtlemine ka piirdub. Kuna teda karistati alla 10-aastase vabadusekaotusega, siis vabanes ta ennetähtaegselt juba 1953. a märtsis amnestia alusel, kuid erinevalt paljudest Vene NFSV KrK 58 alusel süüdimõistetutest teda ei rehabiliteeritud. Teda ei ennistatud ka kommunistlikku parteisse. 1955. a tõi EKP KK keeldumise põhjusena välja selle, et

⁴⁸ ECP CC büroo istungi stenogramm, 29. juuni 1949, ERAF 1-4-873, pp. 251–273.

⁴⁹ ECP CC büroo istungi otsus, 29. juuni 1949, ERAF 1-7-126, p. 2.

⁵⁰ Ibid, pp. 179ff.

⁵¹ Leo Aisenstadti kohtutoimik ESSR Ülemkohtu Kriminaalasjade Kolleegiumi asjaajamises, ERA R 280-8-501, p. 1.

⁵² Ibid., pp. 94–94v.

⁵³ Ibid., pp. 176–176v.

⁵⁴ Aisenstadti kohtutoimikust ilmneb, et “musta kassat” kasutati nii värviliste pliiatsite, paberi, kuid ka sõiduauto ostmiseks, milleks eelarvest raha ei leitud, ibid., pp. 70, 101.

⁵⁵ ECP CC büroo istungi otsus, 29. juuni 1949, pp. 171–175.

Aisenstadtiti soovitajateks EKP-sse astumisel olid olnud Karl Säre ja Johannes Meerits-Looring.⁵⁶ Aisenstaadti kohtuotsus tühistati alles 1990. a Eesti Ülemkohtu Presiidiumi määrusega ja ta rehabiliteeriti poliitiliselt.⁵⁷

Pärast Leo Aisenstadtiti vahistamist 4. veebruaril 1950 arreteeriti kümne päeva jooksul kaks tema lähedast. 9. veebruaril 1950 arreteeriti Hirš Aisenstadt, keda süüdistati Vene NFSV KrK 58-4 alusel. Teda süüdistati suurte välismaa firmade juhtimises Eesti Vabariigi ajal, majaomanikuks olemises, “Juudi autonoomia” organiseerimises ja selle juhtimises 15 aastat kuni 1940. aastani. Lisaks eelpoolnimetatule olevat ta juhtinud sionistlikke natsionalistlikke liikumisi ja kutsunud juute üles emigreeruma Palestiinasse.⁵⁸ Tema tagakiusamine algas 1949. a suvel vanaduspensioni maksmise lõpetamisega. 7. juulil 1949. a. sotsiaalkindlustuse ministri otsusest selgub, et vanaduspensioni maksmine lõpetati, sest Aisenstadtil puudus vajalik tööstaaž.⁵⁹

Hirš Aisenstadt mõisteti 17. veebruaril 1951 USSR MGB Erinõupidamise poolt süüdi nõukogudevaenuliku natsionalistliku tegevuse eest Vene NFSV KrK 58-4 ja 58-10 lg 1 alusel ja talle määrati 10 aastat vabadusekaotust paranduslike tööde laagris.⁶⁰ Aisenstadt ei tunnistas end süüdi vaid nõukogudevastase kirjanduse omamises. Ta pöördus 12. aprillil 1953 USSRi siseministri poole palvega kohtuotsuse muutmiseks ja enda vabastamiseks. Oma pöördumises selgitas Aisenstadt, et tema “juudi ühiskondlik tegevus” lõppes 1940. a, kui ta ei elanud USSRis. Peale selle selgitas Aisenstadt, et ta ei ole nõukogudevaenulik. Ta vabastati 1955. a talvel ja rehabiliteeriti.

13. veebruaril 1950 arreteeriti Leo Aisenstadtiti eestlannast abikaasa Leida Kibuvits. Talle pandi süüks sõjalis-fašistliku organisatsiooni “Omakaitse” staabis arvetöötajana tegutsemist 1942-1943. a. ning vaenulikkude meelestatust nõukogude võimu suhtes. Eesti NSV Ülemkohtu Kriminaalajade Kohtukolleegium mõistis Kibuvitsa 25 aastaks MVD üldlaagrisse Vene NFSV KrK 58-3 ja 58-10 lg 2 alusel. Ta vabastati 1954. aastal.⁶¹

Antisemitism 1950. a alguses ja reaktsioonid “arstide-kahjurite vandenõule” Eestis

Juudi funktsionäride tegevust ESSR partei- ja riigiparaatides kontrolliti hoolega juba 1940. a-te keskel. Paistab, et eelkõige tegelesid sellega Moskva kontrolliinstituutide esindajad. 22. juulil 1947 saatsid CPSU CC kaadrialitsuse esindajad oma ülemale salajase ettekande ESSR siseministeriumi kaadrialase töö kontrollimise tulemustest. Muuhulgas kirjutati, et siseminister Aleksander Resevi adjutandina töötanud Beltšikov⁶² olla olnud kuni 1940. aastani juudi sionistliku organisatsiooni aktiivne liige. Ettekandes kirjutati, et Beltšikovi õde oli abielus ESSR MVD autotranspordi osakonna ülema Oreškiniga.⁶³ Beltšikovi õde olla saanud

⁵⁶ Ibid, pp. 108–110.

⁵⁷ Ibid, pp. 178, 181.

⁵⁸ ERAF 130SM-1-1406, p.7.

⁵⁹ Talle oli 1941. a. tööraamatusse kirjutatud staaž 24 aastat 5 kuud, kuid 1949. a. arvati sealt maha Eesti Vabariigi ajal töötatud aastad direktorina.

⁶⁰ Girš Eisenstadtiti uurimistoimik, pp. 151–153.

⁶¹ Leida Kibuvitsa uurimistoimik, ERAF SM129-1-4045, pp. 1, 3, 87, 88, 104.

⁶² Ilmselt Rafail Beltšikov. Väide vastas tõele, sest Beltšikov kuulus Tartu ülikoolis õppides sionistlikku üliõpilaskorporatsiooni *Hasmonaea*. Vt Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944, Tartu, 1994, matriklinumber 15078.

⁶³ Aleksandr Oreškin.

Tallinna juudi koguduse kaudu pakke USA juudi organisatsioonidelt.⁶⁴ Beltšikovi ja Oreškini kohta ei tehtud esialgu *organisatsioonilisi järeldusi*, kuid 1949. a eemaldati mõlemad MGB süsteemist usalduse kaotuse tõttu. Beltšikovi puhul avastati veel, et ta pidas 1939. a Tartus kauplust.⁶⁵

Oli ka madalamal ametikohal töötanud juute, kelle vallandamisel ei viidatud rahvuslikule kuuluvusele, vaid sionistlikule tegevusele, sotsiaalse päritolu varjamisele ning sugulussidemetele välismaal. 24. detsembril 1949 arutati ECP CC bürool Jakov Aranovitši parteist välja heitmist sotsiaalse päritolu varjamise tõttu. Kala- ja toiduainetetööstuse süsteemis tegutsenud Aranovitš olevat varjanud 1945. a parteisse astumisel isale kuulunud müügiputkat ja õe lahkumist Soome 1939. a. Kuigi ECP Tallinna linnakomitee arvas Aranovitši parteist välja, ei kinnitanud ECP CC büroo otsust ning talle määrati noomitus.⁶⁶

“Kodanliku natsionalismi” kampaania raames tunnistati mitteusaldusväärseteks ka juute. 1950. a⁶⁷ vallandati ESSR MGB süsteemist inimsusvastastes kuritegudes osalenud tšekist Idel Jakobson, kes oli 1944–1950 ESSR MGB uurimisosakonna ülem. 1950–1953 tegutses Jakobson tagasihoidlikumatel ametikohtadel ESSRi kunstide valitsuse ülema asetäitja ja seejärel ESSRi sotsiaalkindlustuse ministriumi osakonnajuhatajana. Riikliku antisemitismi kampaania haripunktis, seoses “arstide vandenõuga”, heideti Jakobson 17. veebruaril 1953 parteist välja “poliitilise valvsuse nõrgenemise ja suhete pärast “sotsiaalselt võõraste” isikutega. Jakobson oli võtnud oma kaitse alla isikuid, kes saadeti 1941. a Eestist välja. 1950. a olid tema ja ta naine taotlenud ESSRi siseministriumilt, et ei arreteeritaks ega saadetak Tallinnast välja endise suurärimehe Isaak Furmanski naist ja tüdart, kes olid 1947. a Siberist salaja Eestisse tagasi tulnud. Peale selle oli Jakobson MGB-st töötamise ajal taotlenud Boris Kummilt, et 1941. a arreteeritud isa tõttu ei saadetak Eestist välja Jelena Falštein-Levinat, tema ema ja õde. Jakobson ei olnud MGB ohvitserina teatanud kogunemistest kellegi Perelmani juures. Jakobson mitte ainult ei teadnud sellest, vaid külastas Perelmani ka isiklikult. Perelman pidas ebaseaduslikku juudi erasööklad.⁶⁸ Kõik süüdistused olid seotud juutidega. Hinnatud tšekist Jakobson pääses siiski arreteerimisest ning ennistati 1956. a parteisse.

Pärast ECP CC VIII pleenumit koguti kompromiteerivaid materjale paljudes ESSRi ametkondades. Justiitsministriumis süsteemis jäid MGB huviorbiiti ka mõned juudid. ESSRi riikliku julgeoleku ministri Moskalenko 21. aprillil 1950 allkirjastatud õiendis loetleti neli kahtlast juudi rahvusest töötajat: Heinar Grabe, Isaak Bulkin, Ber Gasman ja Bernhard Markovitš.⁶⁹ Nendele heideti süüks sionistlikku tegevust ja sidemeid välismaaga. Neist huvipakkuvaim on Heinar (kuni 1947 Haim Meier) Grabe, kes oli Ülemkohtu esimehe asetäitja. Tema puhul olid kompromiteerivateks asjaoludeks kuulumine sionistlikku organisatsiooni ning see, et tema isa oli endine rabi ja lihakaupmees.⁷⁰ Grabe vallandati, ent teda ei represseritud. Isaak Bulkin oli advokaat ja oli arvatud CPSU liikmekandidaatide

⁶⁴ CPSU CC kaadrite valitsuse osakonnajuhataja asetäitja Lukjanovi ja inspektori Obtatsovi ettekanne CPSU CC kaadrite valitsuse ülema asetäitjale Nikitinile, 22. juuli 1947, ERAF 1-5(vana)-12, pp. 43–61.

⁶⁵ Aleksandr Oreškini isiklik toimik, ERAF SM1-2 -11515, pp. 1–44.

⁶⁶ Jakov Aranovitši personaalküsimuse toimik, ERAF 1-7-393.

⁶⁷ ECP CC büroo otsus langetati 7. veebruaril 1950.

⁶⁸ Valdur Ohmann, Eesti NSV siseministriumis institutsionaalne areng ja arhivaalid (1940–1954). Magistritöö. juhendaja Tõnu Tannberg, Käsikiri Eesti Riigiarhiivi filiaalis, Tartu, 2000, p. 150ff.

⁶⁹ ESSR riikliku julgeoleku ministri Moskalenko allkirjastatud õiend ECP CC sekretärile Käbinile kompromiteerivatest materjalidest justiitsministriumis töötajate kohta, 21. aprill 1950, ERAF SM131-1-201, pp. 468–480.

⁷⁰ Ibid.

hulgast välja sionistlikku organisatsiooni kuulumise pärast. Ka olla ta kaitsnud trotskismi ja moraalistust. Bulkin oli juba 1941. a korra parteist välja heidetud, sest ta oli ettevõtte omaniku poeg oli ja kuulunud sionistlikku parteisse, mis tegutses juudi töölisliikumise vastu.⁷¹ Nagu 1941. a pääses Bulkin ka 1950. a repressioonidest.

Kõige kõrgemal kohal olnud juudi rahvusest funktsionär, kes “kodanliku natsionalismi” kampaania ajal vallandati, oli Daniil Rudnev (algsest Gurevitš). Ta töötas 25. jaanuarini 1950 ajalehe “Sovetskaja Estonija” toimetajana. CPSU CC propaganda ja agitatsiooni osakonna instruktori Žiharevi märgikirjas 26. jaanuarist 1950 CPSU CC sekretärile Suslovile, kellele juudid ei sümptatiseerinud, kirjeldati küllaltki pikalt Rudnevi tegevust ajalehe juures.⁷² Märgukirjas viidati, et Rudnev võttis ajalehe juurde tööle “nõukogude rahvale võõraid inimesi”. Loetus nimetati eranditult juute, kellest ilmselt kõige ohtlikumaks peeti Leo Aisenstadt venda A. Aisenstadt, kes oli fotoreporter. Erinevalt oma vennast ei kuulunud ta parteisse, kuid oli olnud Eesti Vabariigis Kaitseliidu liige ja abielus Renata Gutkiniga, kes oli nagu ta isegi suurkapitalisti tütar ja töötas samuti lehe toimetuses. Märgukirjas nimetati ka “suurkapitalisti poega” Zaidelsohni, nahaparkari poega Sundelevitšit, reklaamikontori omanikku Bartaševitšit, kosmopoliit Levinit jt juute, keda Rudnev oli pärast sõda tööle võtnud.⁷³ Rudnevi tõsiseks eksimuseks loeti ka seda, et ta ei paljastanud “kapitalistide poegi”, vaid andis mõnele neist soovitusi parteisse astuda.⁷⁴

Huvitav on, et märgukirjas viidati Leo Aisenstadt paljastamisele ja parteist väljaheitmisele, mis tõestab selgelt juhtivatel kohtadel töötavate juutide süsteemsele tagakiusamisele. Märgukirja autor konstateeris, et pärast Aisenstadt juhtumit otsustas Rudnev “puhastada” toimetuse poliitiliselt võõrastest elementidest ning vabastas A. Aisenstadt abikaasa Gutkini ja Sundelevitši “omal soovil”. Vaatamata sellele olnud toimetuses hulgaliselt inimesi, kellel puudus poliitiline usaldus. Mõistagi halvustati ka Rudnevi sisulist tööd ajalehe juhtimisel ning autoriteedi puudumust, mis väljendus lohakuses. Nimelt olla Rudnev 1947. a kaotanud oma parteipileti, kuid talle väljastati uus.⁷⁵

Sarnaselt Jakobsoniga toimus ka Rudnevi tagakiusamine mitmes etapis, mis ilmnes sageli ka eesti kommunistide puhul.⁷⁶ Juutide tagakiusamise kampaania harjal heideti Rudnev 19. jaanuaril 1953 ECP Tallinna oblastikomitee otsusega CPSU-st välja. Seekord süüdistati teda muuhulgas ka selles, et ta oli 1942. a. “Pravda” korrespondendina saanud isikutunnistuse „Rudnevi” nimele, mis oli tegelikult tema kirjanikunimi. Hiljem olevat ta ebaseaduslikult vahetanud Gurevitši nime ja taotlenud kõikide dokumentide vahetamist Rudnevi nimele.⁷⁷ Pärast Stalini surma Rudnevile halastati, ECP Tallinna oblastikomitee 16. juunil 1953. a otsus muudeti ECP CC büroo otsusega ning Rudnev ennistati parteisse staažiga 1939. aastast, sest ta olevat tunnistanud oma vigu.

Üleliidulise antisemiitlik kampaania algas 13. jaanuari 1953. a TASS-i teadeandega “arstide-kahjurite” grupi arreteerimisest, milles kutsuti inimesi üle poliitilisele valvsusele. Kampaania

⁷¹ ECP CC büroo istungi protokoll nr. 8, 15. mai 1941, ERAF 1-4-74 p. 66; Isaak Bulkin ei saanud kuuluda sionistlikku parteisse, sest Eestis niisugust ei olnud. Küll aga võis ta kuuluda mõnda sionistlikku organisatsiooni.

⁷² N. Žiharevi märgukiri CPSU CC sekretärile Suslovile, 26. jaanuar 1950, RGASPI 17-118-335, pp. 23–31.

⁷³ Ibid, p. 28.

⁷⁴ Üks nendest oli J. Zaidelson, kes heideti 27. aprillil 1950 ECP CC büroo otsusel parteist välja, kuid väljaheitmise protseduur alates parteialorganisatsioonist käivitati “faktide ilmnemisel”, EKP KK Büroo istungite registrid, part 1, 1940–1954, compiled by T. Tannberg, Tartu, 2006, p. 364.

⁷⁵ N. Žiharevi märgukiri CPSU CC sekretärile Suslovile, 26. jaanuar 1950, pp. 28, 29.

⁷⁶ Ristviide Aleksander Velmani küsimusele.- Olev Liivik, Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee VIII pleenum 1950. aastal ja „Eesti süüasi“ 1949-1952.

⁷⁷ ECP CC büroo istungi protokoll nr. 33, 16. juunist 1953, ERAF 1-4-1536, p. 32.

sai otsekohe juudivastase värvingu, sest arreteritud Kremli arstidest juute süüdistati ka ajakirjanduses kodanlik-natsionalistliku organisatsiooni "Joint" kaudu Ameerika ja Inglise luure ülesannete täitmisel.⁷⁸ Väidetavalt teadlikult valede ravivõtete tulemusel olla surnud USSRi juhtivad tegelased eesotsas Andrei Ždanoviga. 20. jaanuaril avaldati "Rahva Hääles" "Pravda" juhtkiri "Teha lõpp tõlplusele meie ridades." Seal püüti muuhulgas lugejaid veenda, et kõik nn arstide-kahjurite terroristlikust grupist osavõtjad olid välisluure teenistuses. Samuti korraldati "juutide rahvusvahelise kodanlik-natsionalistlik organisatsiooni Joint" nime.⁷⁹

Riikliku kampaania käivitamisel nõuti kohtadelt informatsiooni rahva meeleoludest ja arvamustest. Informatsioonilised aruandeid vajati keskuses eelkõige kampaania kontrolli all hoidmiseks ning ebasoovitavate intsidentide ärahoidmiseks. Alates 13. jaanuarist 1953 saadeti 17 päeva jooksul ECP CC poolt Moskvasse 14 informatsiooni.⁸⁰ Nendes võtsid eestlased, venelased ja ka mõned juudid seisukohti juudi arstide kohta. Ent nendes sisaldus samuti arvamused juutide kui rahvuse kohta, kus peegeldusid sageli antisemiitlikud hinnangud ja isegi üleskutsed juutide represseerimisele. Olaf Kuuli arvates olid paljud arvamused parteitöötajate endi valmis kirjutatud, sest need olid trafaretsed ja loosunglikud.⁸¹ Enamik informatsioonides tsiteeritud inimesi nõudis Kremli arstidele kui kodumaa reeturitele kõige karmimaid karistusi ja kutsusid kõiki üles valvsusele nagu oli neid õpetanud USSRi ajakirjandus.⁸² Kirjutati, et juudid ei ole kunagi tahtnud tööd teha ja olid alati elanud teiste arvel. Juba kodanlikus Eestis olid nad kas ettevõtete omanikud või vähemalt insenerid. Nad olid kõrgetel kohtadel ka nõukogude võimu ajal. Peale selle kiideti USSRi valitsust, kes olla juutidele palju head teinud, mida need aga ei osanud hinnata ja hakkasid imperialistide agentideks.⁸³ Vaenulikumates avaldustes kutsuti juute hävitama. Keegi laevakapten Romanov teatas, et kui läheb pogrommideks, siis on ta valmis juute oma laeva külge pooma.⁸⁴

Enamasti pidasid "valvsad" kodanikud, kellel oli kokkupuuteid juutidega, hoolega silmas, millise hoiaku võtsid viimased. Valdavalt olid hinnangud pahatahtlikud. Tartu Nahkjalatsite Kombinaadi töölised olevat "arstide-kahjurite" paljastamise järel küsinud töölikirjasaatjalt Moglinkalt, kes oli juut, kas lehes ka midagi uut kirjutatakse. Kirjasaatja olevat seepeale vastanud: "Ei, midagi huvitavat lehes ei ole."⁸⁵ Töölised olid samal päeval tähele pannud, et kombinaadi juurdelõikustsehhis kogunesid juudid "Pravda" juhtkirja avaldamise päeval kokku ja arutasid midagi oma keeles.

Enamik informatsioonides tsiteeritud juute mõistsid loomulikult "arstide-kahjurite" teod hukka. Erandiks oli Tartu Kliinilise Haigla närviosakonna juhataja asetäitja Heins, kes olla ütelnud: "Ma ei usu seda. See ei saa nii olla, see on vale."⁸⁶ Samas kaebasid mõned juudid diskrimineerimist töökohal, mida tunnistasid isegi parteiorganid. Valga rajooni tööstuskombinaadi "Koit" varustusosakonna juhataja Abram Kazanski rääkis solvunult tööliste, et pärast "arstide-kahjurite" teadaande ilmumist hakati teda rahvuse pärast taga

⁷⁸ Olaf Kuuli, 1953. aasta EKP materjale sirvides, p. 90, 91.

⁷⁹ Revolutsiooniline valvsus on nõukogude rahva võimas relv, Rahva Häälel, 25. veebruar 1953.

⁸⁰ Olaf Kuuli, 1953. aasta EKP materjale sirvides, p. 91.

⁸¹ Ibid.

⁸² Triin Soonsein, Rahva meeleolud Eestis 1953. aastal, Tartu, 2003, p. 10.

⁸³ Ibid., pp. 12, 13.

⁸⁴ Olaf Kuuli, 1953. aasta EKP materjale sirvides, p. 91.

⁸⁵ Triin Soonsein, Rahva meeleolud Eestis 1953. aastal, Tartu, 2003, p. 15.

⁸⁶ Olaf Kuuli, 1953. aasta EKP materjale sirvides, p. 91.

kiusama. Teda ei lastud töötada ja teda diskrimineeriti. ECP Valga rajoonikomitee tuvastas, et Kazanskilt mõisteti välja laost puuduva kivisööekoguse hind.⁸⁷

Samas on andmeid juutide arreteerimise kohta „arstide-kahjurite“ kampaania ajal minimaalselt. 12. veebruaril 1953 arreteeriti keegi Boriss Reznik, kellele mõisteti 22. aprillil 1953 nõukogudevastase agitatsiooni eest 10 aastat vabadusekaotust. Reznik vabanes 1955. aastal.⁸⁸ 21. veebruaril 1953 arreteeriti kaubandustöötaja juut Isak Gronimov, keda süüdistati sionismis. Ta vabanes 5. juunil 1953 ilma, et teda oleks süüdi mõistetud.⁸⁹

Massiivne antisemiitlik kampaania kestis ainult mõned kuud. Pärast Stalini surma lõpetati juutide represseerimine. 4. aprillil 1953 ilmus USSR MVD teadaanne, et juudi “arstid-kahjurid” on süütuks ja nad vabastati vanglast.⁹⁰

Kokkuvõte

Juutide ulatuslikumate repressioonide kohta II maailmasõja järgses Eestis andmed puuduvad. Valikulised repressioonid ei toimunud vormiliselt rahvuse, vaid klassikuuluvuse alusel ja süüdistusega sionistlikus tegevuses. Eestis puudus laiaulatusik olmeantisemitism, millega oleks kaasnenum juutide diskrimineerimine ja tagakiusamine. Samas on 1940. aastate lõpul täheldatav juutide eemaldamine julgeoleku- ja justiitsorganitest nii varasema sionistliku tegevuse, sotsiaalse päritolu kui ka sidemete pärast välismaaga. Eriti on see märgatav “kodanliku natsionalismi” vastase kampaania teravnemisel 1950. a ning “Eesti süüasja” käivitamisel. Samuti mõjutas vahetult Eestit 1953. a alguses Moskvas fabritseeritud juudi rahvusest “arstide-kahjurite” süüasi. Selle võimude poolt juhitud antisemiitliku kampaania ajal mõjutati avalikku arvamuse kontrollitud väljendusi, mis olid selgelt antisemiitlikud. 1953. a alguse mõne kuu jooksul laienes juutide diskrimineerimine ametikohtadel ja viidi läbi üksikuid repressioone.

⁸⁷ Triin Soonsein, *Rahva meeleolud Eestis 1953. aastal*, Tartu, 2003, p. 15.

⁸⁸ Nõukogude okupatsioonivõimu poliitilised arreteerimised Eestis. Kõide 2. Koostanud Leo Õispuu, Tallinn, 1998, p. 422.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 63.

⁹⁰ Olaf Kuuli, *1953. aasta EKP materjale sirvides*, p. 91.